

О. П. Машевський

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

О. О. Сухобокова

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

O. Mashevskiy

Taras Shevchenko National University of Kyiv

O. Sukhobokova

Taras Shevchenko National University of Kyiv

**СТАНОВЛЕННЯ МОДЕРНОЇ ІНДІЙСЬКОЇ ЕЛІТИ.
РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ**

**Ю. ФІЛЬ «ІНДУСЬКІ ВЕСТЕРНІЗОВАНІ ЕЛІТИ
ПІВНІЧНОЇ ІНДІЇ (1858–1921). — К., 2018»**

Becoming a modernist Indian elite.

*A review of monograph by Yulia Fil «Hindu Westernized Elites
of North India (1858–1921). — K., 2018»*

У видавництві Інституту сходознавства імені А. Кримського НАН України вийшла друком монографія Юлії Філь «Індуські вестернізовані еліти Північної Індії (1858–1921). — К.: Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України, 2018. — 220 с.», яка викликала значний інтерес в українських науковців, та тих, хто цікавиться всесвітньою історією, передусім країнами Сходу в нову та новітню добу.

Сучасна Індія відзначається стрімким економічним, науковим, культурним розвитком, є привабливим партнером для нашої держави на світовій арені. Тому українські науковці, безумовно, мають ознайомити наше суспільство з особливостями її історії та культури. Водночас дослідження індійського досвіду становлення власної модерної еліти в колоніальних і постколоніальних умовах та її зусилля щодо просвітництва, пробудження національної свідомості свого народу є досить цінним для української історіографії з огляду на те, що подібні процеси відбувалися приблизно в цей період і в Україні, яка перебувала під гнітом царського самодержавства. Важливою для сприйняття українського читача є спроба проаналізувати регіональні особливості індійської національної еліти й водночас простежити, як наростало її прагнення прищепити мешканцям Індії усвідомлення себе як спільноти, поєднаної тисячолітніми традиціями, культурними, релігійними, соціальними зв'язками. Адже й на території України приблизно в цей час усвідомлені українці все більше прагнули подолати ментальні регіональні розбіжності, зумовлені несприятливими політичними обставинами,

що спричинили захоплення українських теренів різними, часом ворожими один до одної державами.

Доцільними, на наш погляд, є й окреслені в роботі географічні межі дослідження, аналіз вестернізації освіченого прошарку саме Північної Індії. Це специфічний історико-культурний регіон країни, який був «твердиною індуїзму» й водночас відомий своєю синкретичною індусько-мусульманською культурою. В колоніальний період він на певний час опинився на історико-культурній периферії, проте вже з другої половини XIX ст. набував особливих рис і все потужніше впливав як на внутрішньополітичну ситуацію в Індії, так і на британську політику щодо своєї найціннішої колонії. Що характерно, в історичних дослідженнях дотепер мало зверталася увага саме на Північну Індію й основний акцент робився на Бенгалію де, на перший погляд, у той період вестернізація розгорталася більш динамічно. Проте, зрештою, Північна Індія надалі стала важливим осередком національного руху вже за гандистського етапу політичного розвитку країни. Підґрунтя, передумови цих процесів формувалися саме з 1858 до 1921 рр. Зокрема було закладено основи низки політичних інститутів, які визначили подальшу долю Індії як демократичної, секулярної та федеративної держави.

Хронологічні межі дослідження є цілком обґрунтованими. 1858 р. означив якісно новий етап в історії Індії внаслідок ліквідації Ост-Індської компанії. 1921 р. сесія Індійського національного конгресу в Ахмедабаді розпочала нову добу в історії Індії, бо на ній приватна ініціатива Ганді — проведення масової кампанії саг'яграхи (ненасильницької боротьби та громадянської непокори) перетворилася на політику провідного національного політичного органу та індійського національно-визвольного руху загалом.

Авторка монографії акцентувала увагу на те, що нечисленні, проте позахідному освічені згідно з панівними у Європі ідеями раціоналізму, рівноправ'я й націоналізму вестернізовані індійці з другої половини XIX ст. стали на шлях переосмислення власної культури та її адаптації до потреб сучасності, що зумовило соціально-релігійні реформістські рухи та поступове засвоєння британської політичної системи. Що цікаво, й на це звертається увага у монографії, саме британці, по суті, початково підготували першу хвилю індійської вестернізованої еліти, ще з 1830-х рр., потребуючи значної кількості місцевих управлінців та загалом лояльних підданих з верхівки індійського суспільства, які відігравали б роль культурних посередників між колонізаторами та мільйонами пересічних індійців. Парадоксально, що саме цей прошарок «освічених індійців» із західною освітою, який спочатку цілком виконував відведену їм роль, згодом започаткував та очолив рух за більш національні, культурні, економічні, а згодом і політичні права.

Особливо виразними ці процеси стали після підпорядкування Індії Великій Британії, яке було формалізовано, коли колонізатори придушили

Сипайське повстання 1857–1860 рр. Адже Лондон, прагнучи до ефективніше управляти «перлиною у короні Британської імперії», усунув Ост-індійську компанію від адміністративного контролю над Індією й узявся власними зусиллями керувати цією величезною, етнічно, культурно та релігійно строкатою територією. Понад те, британський уряд, колоніальна адміністрація розгорнули низку реформ, які мали модернізувати місцеву економіку й водночас більше пов'язати її з імперським центром, а також, продовживши освітні реформи за європейським зразком, розширити можливості навчання для місцевих мешканців, водночас, таким чином, активніше формувати віддану імперії вестернізовану індійську еліту. Але разом з тим ці реформи, які мали, за задумом, впорядкувавши, модернізувавши відносини в індійському суспільстві, забезпечити його лояльність, стали й спонукою для «освічених індійців» до дискусій про долю країни, шляхи її розвитку, місце у сучасному світі. Зрештою ці процеси зумовили їх політичну активність, досить часто відмінну від побажань колонізаторів.

Таким чином, у індійської вестернізованої еліти, яка була здебільшого патріотично налаштованою, виникла потреба визначити оптимальні та найефективніші шляхи розвитку своєї національної спільноти, зорієнтуватися, які європейські здобутки доцільно запозичити при модернізації країни, а які не варто переймати, щоб не втратити власної ідентичності. Важливим було й позиціонувати себе у такий спосіб, щоб сприйматися серед місцевого населення як носії прогресивних здобутків, а не колаборанти колоніальної адміністрації.

Важливо, що авторка акцентувала увагу й на прагненні індійської вестернізованої еліти до більш раціонального способу життя і діяльності та намаганні поширити ці підходи у суспільстві. Адже в індустріальну епоху перспективи успішного економічного, соціального, а згодом і політичного поступу мали саме ті спільноти, які змогли пристосувати найсучасніші технічні винаходи, економічні механізми, фінансові важелі для свого стрімкого розвитку.

Авторка використала досить інформативну й різноманітну джерельну базу, передусім індійські, англійські, російські, французькі офіційні документи, нормативно-правові акти загальноіндійського й локального значення. Проаналізовано широкий спектр джерел особового погодження: від офіційних звітів посадових осіб до щоденників та мемуарів. Важливим науковим здобутком дослідниці є не лише використання власних перекладів з санскриту, але й певний внесок у систему передання санскритських слів українською мовою.

Структура монографії цілком логічна й дає змогу висвітлити основні аспекти досліджуваної проблеми. У першому розділі *«Різноманітність підходів у вивченні «освічених індійців»* авторка цілком переконливо проана-

лізувала власне «вестернізовану еліту» чи «освічених індійців» Північної Індії як соціальний феномен. Важливо, що уточнюється значення термінів «вестернізація» та «модернізація», зокрема їх сприйняття й використання як в індійській історіографії, так і в європейській науковій традиції.

У другому розділі *«Контекст виникнення вестернізованих індуських еліт у Північній Індії»* детально розглянуто історичний фон, на якому розгорталися події, що аналізуються в книзі, зокрема можливості, які відкрилися для зростання ролі вестернізованої еліти в суспільстві, зокрема внаслідок стрімкого економічного розвитку, щоправда за нав'язаною з Британії колоніальною моделлю. Освітні реформи, а згодом зміна системи управління Індією, безумовно, й у цьому можна погодитися з авторкою, створили сприятливе тло для стрімкого зростання ролі «освічених індійців у суспільстві».

Одним з основних для розуміння ролі вестернізованої еліти в історії Індії є третій розділ монографії *«Націоналізм у Північній Індії»*, в якій розкривається феномен, що виник у політичному житті Індії, зважаючи на те, що вестернізована місцева еліта, засвоївши політичні принципи, на яких була заснована британська політична система, спонукала колонізаторів розгорнути так званий конституційний процес у Британській Індії. Це зрештою зумовило поступове формування національних самоврядних національних інституцій, які, щоправда початково, перебували під контролем колонізаторів.

Цілком природно, що авторка приділила значну увагу релігійному чиннику в історії Індії, й конкретно діяльності вестернізованих еліт цього періоду (розділі *«Релігійно-соціальне реформування на північноіндійських теренах»*). Адже всі прошарки населення Індії сповідували та глибоко шанували релігійні вчення, тож необхідно було пристосувати їх до сучасного світосприйняття, не відмовляючись від власної традиції.

Досить слушним є звернення в п'ятому розділі *«Видатні політики Північної Індії між традицією та модерністю»* до розгляду персонального виміру вестернізації, тобто досліджено погляди, підходи та діяльність найвидатніших особистостей, які справили значний вплив на розвиток не лише свого регіону, але й країни загалом. Розкрито глибокі внутрішні конфлікти, суперечності, дилеми, пов'язані з необхідністю гармонійно узгодити традицію та сучасність, західний принцип егалітаризму з кастовими традиціями, виявляючи лояльність до британського правління, поступово формувати підґрунтя до здобуття власної національної держави.

Високо оцінюючи рецензовану монографію, варто висловити певні міркування, побажання щодо послідовності викладу в ній матеріалу в останніх трьох розділах. Адже у них помітні повтори щодо політичних, релігійних та соціальних аспектів. Проте це можна обґрунтувати тим, що всі питання розглядаються в згаданих розділах у різних контекстах, а саме

національному, релігійно-соціального реформування, особистісному вимірі вестернізації.

Вивчення в українській історіографії складних проблем всесвітньої історії свідчить про зрілість науковців, поступове подолання хибного підходу колоніальних і постколоніальних часів, за якого вивчення глобальних проблем світової історії та міжнародних відносин зосереджувалося в імперському чи постімперському центрі. Можна зробити висновок, що рецензована монографія є значним доробком української індології, зважаючи на те, що вітчизняні історики недостатньо звертали увагу на цей напрямок дослідження з причин мовних бар'єрів, які поставали як перепони до аналізу першоджерел. Вивчення історії важливого в минулому та сучасності регіону сприятиме поглибленню двосторонніх контактів між Україною та Індією на ниві наукових, культурних, дипломатичних взаємин, сприятиме впровадженню курсів з історії Індії у вищих навчальних закладах.